

بررسی ارکان مسئولیت حقوقی خسارت بر محیط زیست شهری (مطالعه موردی قانون حفظ و گسترش فضای سبز شهری)

محمد آید^۱

چکیده

زیان‌های مادی و معنوی ناشی از ورود خسارات و تخریب فضای سبز شهری موضوعی است که نیازمند حمایت‌های حقوقی برای پیشگیری و جبران این خسارت‌ها است. مقاله پیش رو ضرورت تبیین و احصاء ارکان مسئولیت حقوقی خسارات وارده و تخریب فضای سبز شهری با هدف معرفی نظام متناسب مسئولیت حقوقی به منظور جبران خسارت‌های مادی و معنوی وارده به فضای سبز شهری را دنبال می‌کند. این پژوهش درصدد است با روش تحلیلی-توصیفی به بررسی و تبیین موضوع بپردازد. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد قانونگذار برای حمایت از فضای سبز شهری در ماده ۴ قانون فضای سبز شهری از عبارت جبران خسارت استفاده نمود. جبران خسارات درجایی موضوعیت دارد که خسارتی وارد و زیانی بر محیط زیست و فضای سبز شهری تحمیل شود. نتیجه آنکه برای تحقق مسئولیت حقوقی وجود ارکانی ضروری است که جمع آن به مسئولیت مدنی تعبیر می‌شود. در صورت فقدان یکی از ارکان که عبارتند از ضرر، فعل زیانبار، و رابطه سببیت، تحقق مسئولیت قابل اثبات نیست. در حقوق موضوعه از جمله قانون مدنی و مسئولیت مدنی، ممنوعیت خسارت به اموال و همچنین اتلاف آنها، از جمله محیط زیست مورد تأکید قرار گرفته است؛ به عبارتی، ورود خسارت شرط تحقق مسئولیت حقوقی است، و جبران آن بر اساس مطالب پیش گفته قابل تحقق است.

واژه‌های کلیدی: مسئولیت حقوقی، فضای سبز شهری، محیط زیست، خسارت

۱. استادیار، گروه حقوق و فقه، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت)، تهران، ایران. ایمیل: Abid@samt.ac.ir

Environment (a case study of the law on the preservation and expansion of urban green spaces)

Mohammad Abid¹

Abstract

Material and spiritual losses caused by damages and destruction of urban green space is a subject that requires legal protection to prevent and compensate these losses. The following article follows the necessity of explaining and enumerating the elements of legal responsibility for damages and destruction of urban green spaces with the aim of introducing a proportional system of legal responsibility to compensate for material and moral damages caused to urban green spaces. This research is trying to investigate and explain the issue with the analytical-descriptive and library method and with the tool of data collection and reference to laws and regulations and numerous articles. The findings of the article show; In order to protect the urban green space, the legislator used the expression compensation for damage in Article 4 of the Law on Urban Green Space. Compensation for damages is relevant where damage is caused to the environment and urban green space. The result is that; In order to fulfill the legal responsibility, the existence of elements is necessary, the sum of which is interpreted as civil responsibility. In case of missing one of the elements which are; Damage, harmful action, causation relationship cannot be proven. In the subject rights, including civil law and civil liability, the prohibition of damage to property as well as their waste, including the environment, has been emphasized. In other words, receiving damages is a condition for the fulfillment of legal responsibility, and its compensation can be realized based on the aforementioned contents.

Keywords: Legal responsibility, Urban green space, Environment, Damage

¹ Assistant Professor, Department of Law and Jurisprudence, Research Institute for Humanities Research and Development, Organization for the Study and Compilation of Humanities Books (SAMT), Tehran, Iran.

مقدمه

کمبود فضای سبز شهری از مشکلات اساسی شهرها است. فضای سبز شهری از جمله کاربری‌هایی است که توزیع و پراکنش آن در سطح شهر اهمیت زیادی دارد، و دارای بازدهی اجتماعی و اکولوژیکی هستند که مهم‌ترین اثر فضای سبز در شهرها، کارکردهای محیط زیستی، یا بازدهی اکولوژیکی آنهاست که شهرها را برای زیستن مساعد می‌سازد و با آثار مخرب گسترش صنعت و حمل و نقل مقابله می‌کند. با وجود فواید اجتماعی‌اش، این فضای مهم و پرفایده مورد بی‌مهری و سوءاستفاده انسان قرار می‌گیرد. برای جلوگیری از این سوءاستفاده‌ها که عمدتاً با خسارت و تخریب همراه است، دولت‌ها با تدوین و توسعه قوانین و مقررات مختلف، سعی دارند از فضای سبز حمایت کنند. انگیزه و سعی در صیانت و حفاظت از محیط زیست به حدی است که در قانون اساسی در خصوص خسارت و ورود ضرر را منع کرده است. در اصل ۱۷۱ قانون اساسی خسارت با ضرر در دو مورد مطرح شده که عبارتند از ضرر مادی و معنوی. در اصل چهلم به منع اضرار به غیر مطرح شده است. نتیجه اینکه در صورت ورود خسارت مادی یا معنوی به اشخاص، هیچ خسارتی نباید جبران‌نشده باقی بماند، مگر در مواردی که قانون تجویز کند. در قانون اساسی در اصل ۴۰ تأکید شده: «هیچ کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد». همچنین در اصل بیست و دوم قانون اساسی، به مصادیقی از امور حمایت‌شده اشخاص اشاره شده: «حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند که حق بر محیط زیست سالم و همچنین فضای سبز شهری از حقوق مسلم و امول عمومی و افراد جامعه می‌باشد که نمی‌تواند از این قاعده مستثنی باشد. حقوق موضوعه با تأسی از قانون اساسی به حمایت از محیط زیست و فضای سبز شهری پرداخته و تلاش نموده با تدوین و توسعه قوانین از فضای سبز شهری حمایت نماید. در قانون مدنی، قانون مجازات اسلامی و قانون مسئولیت مدنی، به طور عام و قانون حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۵۹، به طور خاص به این مهم پرداخته شده است. ضمانت اجرا حفاظت از محیط زیست و فضای سبز شهری به صور مختلفی از قبیل کیفری و مدنی مطرح است. در ضمانت کیفری برای مجرمان و متخلفان این عرصه مجازات‌هایی در نظر گرفته، و در ضمانت مدنی موضوع جبران خسارت وارده بر محیط زیست و فضای سبز شهری مطرح است. در این مقاله سعی شده است ارکان مسئولیت حقوقی خسارت بر فضای سبز شهری در لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۵۹، و قانون مسئولیت مدنی و

قانون مدنی و در صورت لزوم از سایر قوانین مرتبط با روش کتابخانه‌ای و تهیه فیش و مراجعه به قوانین و مقررات و مقالات متعدد مورد بررسی، سپس مورد استنتاج قرار گرفت.

مواد و روش‌ها

روش پژوهش حاضر تحلیل محتوا است. موضوع پیش رو از منظر لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۵۹ به طور خاص و قانون مدنی، قانون مجازات اسلامی و قانون مسئولیت مدنی به طور عام است که به منظور تکمیل و تبیین مباحث مربوط به قانون فضای سبز شهری مورد بررسی قرار می‌گیرد. با تحلیل محتوای منابع و متون مربوطه و منابع کتابخانه‌ای موجود به استخراج ارکان مسئولیت حقوقی خسارت بر فضای سبز شهری، تلاش می‌شود تصویری روشن از موضوع پیش رو ارائه شود.

مفاهیم و تعاریف

ورود به مباحث اصلی مستلزم آشنایی با مفاهیم بنیادی پژوهش بوده و بدون تبیین درست مفاهیم مزبور، ورود در مباحث ماهوی با اشکالاتی همراه خواهد بود.

محیط زیست و فضای سبز شهری

ارائه تعریفی جامع و مانع از «محیط زیست» امری دشوار است، زیرا این مفهوم و همچنین دامنه قلمرو آن وسیع است؛ به همین دلیل است که برخی صاحب‌نظران (Taghizadeh, 1997) ادعا کرده‌اند ارائه تعریف دقیق از محیط زیست، نه دشوار بلکه غیرممکن است، زیرا این مفهوم از دیدگاه کشورها با توجه به اهمیتی که هر کشور به یکی از عناصر زیست محیطی می‌دهد، می‌تواند متفاوت باشد (Hosseini, 2017). با وجود این، می‌توان محیط زیست را از منظر لغوی، به معنای محیطی دانست که آدمی را احاطه کرده و قلمرو حیات و زندگی اوست (Ghasemi, 2012). از منظر اصطلاحی نیز می‌توان محیط زیست را به مجموعه‌ای از شرایط تعریف کرد که پیرامون فرد و جامعه را گرفته و محتوای آن مشمول عناصر فیزیکی، شیمیایی، بیولوژیکی، اجتماعی و فرهنگی است (Mashadi, A., 2013)؛ به عبارت دیگر، محیط زیست محیطی است که فرایند حیات را فراگرفته و شامل طبیعت، محیط حول جوامع انسانی و غیرانسانی شده و کل فضای زیستی کره زمین را فرامی‌گیرد (Allahdadi, 2007). گاهی محیط زیست درباره شهر و مناظر و فضای سبز

شهری به کار می‌رود. در این مورد می‌توان به ماده ۵ قانون حفظ و گسترش فضای سبز و جلوگیری از قطع بی‌رویه درخت، مصوب ۱۱ مرداد ۱۳۵۲ اشاره کرد که مقرر می‌دارد: «از بین بردن درختان واقع در معابر، پارک‌های عمومی، میادین داخل شهر، هم‌چنین شاهراه‌ها و راه‌های عمومی خارج شهر ممنوع است، مگر طبق آیین‌نامه‌های قانون حفاظت محیط زیست یا بند ۵ ماده ۶ قانون حفاظت محیط‌زیست». اما منظور از فضای سبز شهری نوعی سطح کاربری زمین شهری با پوشش‌های گیاهی انسان‌ساخت است که هم واجد «بازدهی اجتماعی» و هم واجد «بازدهی اکولوژیکی» هستند (سعیدنیا، ۱۳۷۹: ۳۱-۳۲). فضاهای سبز شهری عبارتند از تمام عرصه‌های طبیعی یا مصنوعی پوشیده از گیاه که بهره‌وری از موهبت‌های طبیعی آنها مورد توجه و مد نظر انسان است. به مجموعه فضاهای آزاد و سبزی که داخل محیط‌های شهری با اهدافی مشخص برنامه‌ریزی شده و عملکرد معینی بر عهده آنها نهاده شده باشد، عنوان فضای سبز شهری اطلاق می‌شود (بهرام سلطانی، ۱۳۷۱). در رابطه با فضاهای سبز شهری و مراکز جمعیتی غیرروستایی تعریف زیر را که نتیجه بررسی‌های متعدد کارشناسی است بیان می‌کنیم. «فضای سبز شهری بخشی از فضاهای باز شهری است که عرصه‌های طبیعی یا اغلب مصنوعی آن، زیر پوشش درختان، درختچه‌ها، بوته‌ها، گل‌ها، چمن‌ها و سایر گیاهانی است که بر اساس نظارت و مدیریت انسان با در نظر گرفتن ضوابط، قوانین و تخصص‌های مرتبط با آن برای بهبود شرایط زیستی، زیستگاهی و رفاهی شهروندان و مراکز جمعیتی غیر روستایی حفظ و نگهداری یا احداث می‌شوند» (معاونت امور فنی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۱۳۸۰: ۲۴). سبز از دیدگاه شهرسازی عبارت است از بخشی از سیمای شهر که از انواع گیاهان تشکیل یافته است. فضای سبز از دیدگاه زیست محیطی؛ عبارت است از فضای نسبتاً بزرگ، مشتمل از گیاهان با ساختی شبه جنگلی و برخوردار از بازدهی زیست محیطی اکولوژیک معین و در خور شرایط زیست محیطی حاکم بر شهر (مجنونیان، ۱۳۷۴: ۷۱-۷۲). منظور از فضای سبز شهری نوعی سطح کاربری زمین شهری با پوشش گیاهی انسان‌ساخت است که هم واجد بازدهی اجتماعی و هم واجد بازدهی اکولوژیکی باشد (سعیدنیا، ۱۳۷۹: ۲۹). فضای سبز شهری از دیدگاه شهرسازی، درگیرنده بخشی از سیمای شهر است که از انواع پوشش‌های گیاهی تشکیل شده است و به عنوان عاملی زنده و حیاتی در کنار کالبد بی‌جان شهر، تعیین‌کننده ساختار مورفولوژیک شهر است. فضای سبز شهری بخشی از فضای باز شهری است که

عرصه‌های طبیعی یا اغلب مصنوعی آن، زیر پوشش درختان، درختچه‌ها، بوته‌ها، گل‌ها، چمن‌ها و سایر گیاهانی است که بر اساس نظارت و مدیریت انسان با در نظر گرفتن ضوابط، قوانین و تخصص‌های مرتبط با آن برای بهبود شرایط زیستی و رفاهی شهروندان و مراکز جمعیتی غیرروستایی، احداث و حفظ و نگهداری می‌شود (دفتر امور فنی و تدوین معیارها، ۱۳۸۰: ۲۴).

ارکان حقوقی مسئولیت تعیین خسارات محیط زیست انسان‌ساخت و فضای سبز شهری

الف؛ پیشینه قانونگذاری حفظ و گسترش فضای سبز حدود ۴۲ سال از از اولین طرح جامع به شهرداری تهران و ضوابط و مقررات مورد عمل در خصوص حفظ و گسترش فضای سبز می‌گذرد. در طول این مدت حفظ و توسعه فضای سبز شهری در قالب بخش‌نامه و دستورالعمل‌های اجرایی بنا به مقتضیات روز و مشکلات اجرایی مربوط به آن، از مراجع مختلف صادر و برای مدتی مورد عمل قرار گرفت و سپس دستورالعمل‌های دیگری جایگزین آن شده است. مرجع صدور و تصویب این دستورالعمل‌ها، آیین‌نامه‌های اجرایی و مصوبات، شورای عالی معماری و شهرسازی، شورای نظارت بر گسترش شهر تهران، انجمن شهر و شورای استانی شهر، شورای طرح و بررسی و کمیسیون ماده پنج، مدیریت‌های مختلف و ... بوده‌اند. در بند ۱۰ صورت جلسه ۷/۱۰/۴۹ شورای هماهنگی، نحوه محصور نمودن باغات خارج از خدمات شهری مصوب گشت. قانونی در رابطه با حفظ و گسترش فضای سبز و جلوگیری از قطع بی رویه درخت که مشتمل بر ۱۲ ماده و ۹ تبصره پس از تصویب مجلس سنا در جلسه فوق‌العاده ۱۱/۵/۱۳۵۲ به تصویب مجلس شورای ملی رسید و هیئت وزیران در جلسه مورخه ۷/۱۰/۱۳۵۳ بنا به پیشنهاد وزارت کشاورزی و منابع طبیعی و وزارت معادن و امور روستاها آیین‌نامه قانونی فوق را به تصویب رساند. سپس در تاریخ ۲۲/۷/۱۳۵۲ شورای نظارت بر گسترش شهر تهران، ضوابط احداث اقامتگاه کارگران در باغات موجود در خارج از محدوده خدمات شهر را تصویب می‌نماید. بعد از آن در تاریخ ۶/۴/۱۳۵۷ نحوه نرده‌کشی باغات خارج از محدوده خدمات شهرها به تصویب شورای طرح و بررسی می‌رسد. در

تاریخ (۳/۳/۱۳۵۹) قانون حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها را شورای عالی انقلاب تصویب مینماید که قانونی بازدارنده و تقریری بود. سپس در تاریخ ۱/۷/۱۳۵۹ آیین‌نامه اجرایی این قانون (لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها) در شهر تهران به تصویب میرسد. سپس در تاریخ ۳/۸/۱۳۶۳ معاونت شهرسازی و معماری شهرداری تهران بنا به بخشنامه شماره ۱۲۷۸۶ مرجع تشخیص باغ را کمیسیون موضوع تبصره ماده ۷ آیین‌نامه اجرایی قانون حفظ و گسترش فضای سبز شهری دانست؛ و وظیفه کمیسیون ماده ۱۲ قانون اراضی شهری را صرفاً دایر، بایر و موات بودن اعلام نمود. در تاریخ ۲۳/۵/۱۳۶۴ قطع درختان خشک و سبز در معابر و در مقابل پارکینگ تصویب می‌شود. پس از این قانون تا سال ۶۸ هیچ قانونی در این رابطه تصویب نمی‌شود تا آنکه در آن سال نحوه انجام بازدید و کنترل باغات و قطع درخت تصویب می‌گردد. این قانون جهت قانونمند کردن نحوی بازدید و مشخص نمودن مسئول بازدید صورت گرفت. در سال ۷۱ با توجه به مسایل روز جامعه و شروع ساخت‌وسازها در تاریخ ۲۳/۲/۱۳۷۱ دستورالعمل تشخیص باغ و نحوه عملکرد مناطق به تصویب می‌رسد. سپس با توجه به حادث شدن مسئله باغات و تخریب آنان قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها و آیین‌نامه آن در تاریخ ۱۳۷۶ تصویب می‌گردد. قانون پیش گفته پس از گذشت یک دهه، در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۸۸ طی دو مرحله اصلاح گردید، و آیین‌نامه اجرایی آن در جلسه مورخ ۱۵/۲/۱۳۸۹ شورای عالی استانها به تصویب رسید (مظلوم‌زاد و همکاران، ۱۳۹۲: ۵).

ب؛ مبانی حقوقی مسئولیت

نظریات متفاوتی در خصوص مبانی مسئولیت ناشی از خسارت‌ها و زیان‌های وارده بر محیط زیست مطرح گردید. نظریه تقصیر که در این خصوص باید تقصیر فاعل زیان اثبات سپس در این خصوص تصمیم‌گیری شود. بنابراین زیان‌دیده اگر ثابت کند، فاعل مسئول است. منتقدین این نظریه مدعی‌اند این نظریه نمی‌تواند اصول و سیاست‌های حفاظت از محیط زیست را تضمین کند، چون بار اثبات آن بر عهده مدعی است که کاری بس مشکل است. عده‌ای دیگر با تعدیل این نظریه و با عنوان فرض تقصیر از محیط زیست حمایت

کرده‌اند؛ یعنی فرض بر این است که فاعل مقصر است و ایشان باید برای فرار از تحمیل ادعاهای وارده باید اثبات نماید. برای این نظریه و اینکه بتوانند در حقوق داخلی بر آن تأکید نمایند به ماده ۹۵۳ قانون مدنی تمسک نمودند. نظریه دیگر نظریه خطر است، بر این اساس وقتی کسی محیطی خطرناک برای فعالیتی ایجاد می‌کند و به محیط زیست خسارت وارد نماید، چه تقصیر داشته باشد و یا نداشته باشد. فاعل بر اساس این نظریه، مسئولیت عینی در برابر خسارت‌های وارده پیدا می‌کند. این نظریه هنوز خالی از نقد نبود و آن را از زاویه‌های متعدد اقتصادی (ریسک‌فعالیت) و اجتماعی (کاهش انگیزه‌های افراد در اجتماع) نقد کرده‌اند. در کنار این دو نظریه، برخی نظریات دیگر جهت تعدیل آنها برای مبنای مسئولیت مدنی، مانند تضمین حق، فرض تقصیر، نظریه کار نامتعارف، خطر در برابر انتفاع و نظریه مسئولیت در برابر اشیای خطرناک مطرح گردید. با توجه به اینکه محیط زیست از اموال و مشترکات عمومی محسوب می‌شود، حقی برای صاحب مال متصور هستیم، کسانی که این احترام را نادیده می‌گیرند و به آن خسارت وارد می‌نمایند، درمقابل صاحبین حق، مسئولیت مدنی دارند، که این موضوع مورد قبول سیستم حقوقی است. نظریه منتخب که قانونگذار بر اساس آن عمل می‌کند و مسئولیت مدنی را بر آن اساس بر فاعل زیان تحمیل می‌کند نظریه تقصیر است. هرچند سایر نظریاتی برخلاف این نظر وجود دارد و معتقدند با توجه به دشواری اثبات آن از سوی مدعی و همچنین در جایی که دولت فاعل زیان است، با قدرتی مسلط در دعوا طرفیم و دسترسی به ادله و توان اثبات محدود می‌شود، لذا این نظریه توان حفاظت از محیط زیست را ندارد، اما باید پذیرفت که نظریه منتخب حاکم در سیستم فعلی تقصیر است. عده‌ای دیگر معتقدند با استنباط از فقه و حقوق «مسئولیت محض» و اینکه هدف جلوگیری از ورود خسارت است نه جبران آن و اینکه نیازی به اثبات تقصیر برای انتساب فعل به فاعل زیان نیست، بلکه صرف احراز رابطه سببیت میان فعل و یا ترک فعل و ورود زیان کافی است، میتواند پاسخگوی نیازهای کسانی باشد که دغدغه محیط زیستی دارند لذا این تئوری حقوقی با توجه به هماهنگی لازم با فقه و حقوق توان و ظرفیت لازم برای جلوگیری از خسارات زیست محیطی را دارد (آبید، ۱۴۰۲: ۹).

ج: ارکان

ارکان جمع رکن و از نظر لغت و اصطلاح به معنای مبانی و پایه‌ها است. (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۸۸۸) مسئولیت هم به معنای ضمانت، ضمان تعهد و مؤاخذة است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۰۹۰۷) در حقوق، مسئولیت به تعهد شخص بر رفع ضرری که به دیگری وارد نمود، فرقی نمی‌کند که این

ضرر ناشی از تقصیر ایجادکننده ضرر باشد، یا اینکه ضرر در اثر فعالیت او حاصل شده باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۷: ۶۴۲). ارکان مسئولیت به ارکانی گفته می‌شود که برای تحقق مسئولیت حقوقی ضروری است که در صورت فقدان یکی از ارکان موصوف، مسئولیتی اثبات نمی‌شود. این ارکان عبارتند از ضرر، فعل زیانبار، رابطه سببیت (بین عمل زیانبار و ضرر). (باریکلو، ۱۳۸۵: ۶۰) این سه رکن از ارکان ضروری و شروط ثلاثه اثبات مسئولیت نامیده می‌شوند (قاسم‌زاده، ۱۳۸۷: ۷۲). علاوه بر ارکان ثلاثه پیش گفته، رکن دیگری به نام تقصیر وجود دارد، زیرا در اکثر نظام‌های حقوقی و بر اساس نظریات حقوقی موجود رکن صلی و پایه مسئولیت را تقصیر بیان نموده‌اند. گاه قانونگذار می‌تواند برای مصلحت جامعه خود برای جبران ضرر نامشروع یا خطرهای که برای دیگران ایجاد می‌شود مسئولیت بدون تقصیر ایجاد کند، ولی با توجه به اینکه اصل و پایه مسئولیت بر مبنای تقصیر بنیاد نهاده شد، در زمان تردید در نوع مسئولیت می‌توان بر مسئولیت مبتنی بر تقصیر استناد و وجود و اثبات تقصیر فاعل زیان را ضروری دانست. با توجه به اینکه تقصیر هم در مبنای مسئولیت و هم در رابطه سببیت نقش اساسی دارد از اهمیت بسزایی برخوردار است. (قاسم‌زاده، ۱۳۸۷، ص ۷۲) قواعد مسئولیت مدنی به دنبال جبران ضرر هستند، لذا وقتی ضرری به وجود آید برای جبران آن مسئولیت ایجاد می‌شود. با توجه این امور، وجود ضرر رکن اصلی مسئولیت مدنی است (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۲۴۲-۲۴۳). لذا برای تحقق مسئولیت حقوقی، وجود ارکانی ضروری است که جمع آن به مسئولیت حقوقی (مسئولیت مدنی) تعبیر می‌شود (از مبانی مسئولیت مدنی یا حقوقی به ضمان قهری هم تعبیر می‌شود که ماده ۳۰۷ قانون مدنی آنها را بیان می‌کند؛ امور ذیل موجب ضمان قهری است: ۱. غصب و آنچه که در حکم غصب است، ۲. اتلاف، ۳. تسبیب، ۴. استیفاء. از ضمان قهری به الزامات خارج از قرارداد هم تعبیر می‌کنند. در قانون مدنی در ماده ۳۲۸ از اتلاف به عنوان یکی از مبانی مسئولیت نام برده شده) که این ارکان عبارتند از زیان، فعل زیانبار و رابطه سببیت که به شرح آتی بیان می‌شود.

الف) زیان

باید زیانی به فضای سبز شهری وارد گردد تا خسارت وارده را از فاعل زیان مطالبه نمود به همین علت رکن ابتدایی را تحت عنوان زیان بررسی می‌کنیم. رکن اول در تحقق مسئولیت حقوقی فاعل وجود ضرر است و واضح است تا خسارتی ایجاد نشود وظیفه‌ای برای جبران وجود نخواهد داشت. زیان را از حیث موضوعی به سه قسم جسمی، مادی و معنوی تقسیم

کرده اند. (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۲۴۴) ضرر اعم است از ضرر مادی یا معنوی و همچنین اعم است از ورود خسارت یا تفویض منفعت (م ۱۲۳ لایحه قانون تجارت) ضرر باید بی واسطه و مستقیم باشد (ماده ۵۲۰ آیین دادرسی مدنی) یعنی به لحاظ عرفی بین فعل و شخص وزیان وارد شده رابطه سببیت احراز گردد (بیات، ۱۴۰۰: ۳۰۹) به عبارت دیگر ضرر باید ۱. مسلم باشد: برای اینکه ضرر و زیان قابل مطالبه باشد باید این زیان شرایطی داشته باشد. یکی از این شرایط مسلم بودن ضرر است. (صفایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۰۲) حقوق محیط زیست با توجه به هدفی که برای پیشگیری دنبال می کند در مورد مسلم بودن ضرر در حوزه مسئولیت مدنی زیست محیطی با دیده شک و تردید نگریسته است و متمایل به حذف این شرط است (پاتریس، ۱۳۸۵: ۴۷).

۲. مستقیم باشد (ماده ۵۲۰، قانون آیین دادرسی مدنی) برای اینکه زیان قابل مطالبه باشد، باید مستقیم و بی واسطه باشد (صفایی: ۱۰۶). البته این شرط بیشتر مربوط به احراز رابطه سببیت بین خسارت و فعل شخص است تا به شرایط ضرر قابل مطالبه (حکمت‌نیا، ۱۳۸۶: ۳۴۳). ۳. نامشروع باشد، یعنی مطالبه آن مشروع باشد (مواد ۱ و ۶ قانون مسئولیت مدنی).

۴. جبران نشده باشد (ماده ۳۱۹ قانون مدنی). ۵. قابل پیش‌بینی باشد (ماده ۵۲۱، مجازات اسلامی). ۶. ذینفع بودن خواهان، و ناشی از فعل زیان‌دیده نباشد (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۲۷۷-۲۷۸). با وجود ذکر صریح لزوم تقصیر در مواد قانون مدنی، با توجه به قانون مسئولیت مدنی و همچنین قانون مجازات اسلامی، در تسبیب وجود تقصیر، شرط ایجاد مسئولیت است. تقصیر اعم است از تعدی و تفریط (مواد ۹۵۱، ۹۵۲ و ۹۵۳) تقصیر عبارت است از انجام (تعدی) یا عدم انجام کاری (تفریط) که طبق قانون، عرف یا قرارداد، می‌بایست از آن اجتناب یا به آن مبادرت شود. به عبارت موجزتر، تقصیر خروج از رفتار متعارف است (تبصره ماده ۱۴۵ ق مجازات اسلامی) احراز تقصیر اصولاً با دادگاه عمومی است که در ضمن دعوی مطالبه خسارت آن را بررسی می‌کند، اما در موارد خاص لازم است که پیش از طرح دعوی مطالبه خسارت، تقصیر زیان‌زننده توسط مراجع دیگری احراز شده و سپس نزد دادگاه عمومی، طرح دعوی مطالبه خسارت شود، مانند خسارت ناشی از اعمال حاکمیتی دولت (دیوان عدالت اداری) یا قضات (دادگاه انتظامی قضات)؛

رای وحدت رویه ۷۹۱-۱۷/۴/۱۳۹۹ دیوان عالی کشور) (بیات: ۳۰۸). در کلیه مواردی که تقصیر موجب ضمانت کیفری و مدنی است، دادگاه موظف است استناد نتیجه حاصله به تقصیر مرتکب را احراز نماید (م ۵۲۹ مجازات اسلامی).

ب) فعل زیانبار

دومین رکن مسئولیت حقوقی برای تحقق مسئولیت حقوقی در فضای سبز شهری ارتکاب فعلی زیان آور است با این شرط که این فعل مشروع نباشد. (باریکلو، ۱۳۹۴: ۹۹-۸۱) این فعل باید در نظر اجتماع ناهنجار باشد و نیز در قانون برای آن مجوزی قرار داده نشده باشد. فعل زیانبار ممکن است فعل یا ترک فعل باشد (دالوند، ۱۳۸۶: ۲۱-۲۲). یا به صراحت ماده ۴ قانونی فضای سبز شهری «اگر قطع یا موجبات قطع درختان را فراهم آورده باشد» که هم فعل و هم ترک فعل را در بر می‌گیرد، در این صورت زیان ثابت است. از این رو ضرر چنین تعریف شده است؛ «ممانعت از وجود پیدا کردن نفعی که مقتضی وجود آن حاصل شده است که در واقع همان عدم النفع می‌باشد» (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۲: ۴۱۵). با توجه به اطلاق واژه مال در صدر ماده، موضوع اتلاف ممکن است، عین، منفعت یا حق مالی باشد اگر قسمت اخیر ماده، تنها به اتلاف عین و منفعت صریحاً اشاره نموده است. برخی معتقد هستند که این ماده با ماده ۱ مسئولیت مدنی تعارضی دارد اما گروهی دیگر معتقدند که تعارضی ندارد، زیرا ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی در مقام بیان قاعده کلی مسئولیت مبتنی بر تقصیر است و از نظر موضوعی تلف مستقیم و غیرمستقیم (عام) را در بر می‌گیرد، اما ماده فوق، تنها ناظر به تلف مستقیم (خاص) است و عام مؤخر ناسخ خاص مقدم نیست (کاتوزیان، ۱۳۹۰: ۴۷؛ لنگرودی، ۱۳۹۲: ۲۵۶). اتلاف مبتنی بر مسئولیت «محض نوعی یا بدون تقصیر» است، یعنی وجود رابطه سببیت عرفی بین فعل متلف و ورود ضرر لازم است ولی احراز تقصیر شرط ضمان نیست (من اتلف مال الغير فهو له ضامن)؛ به عبارت دیگر، قانون ایران در مورد اتلاف از «نظریه خطر» پیروی کرده است (امامی، ۱۳۸۰: ۶۹۰). چنانچه نتوان فعل حادثه را به مباشر منسب کرد یا چنانچه مباشر، در اقدام خود مکره یا مغرور باشد، نمی‌توان او را مسئول قلمداد کرد (جعفری لنگرودی،

۱۳۹۲: ۲۵۶) در هیچ کدام از قواعد اتلاف و تسبیب، علم و قصد ضرر زدن به دیگری شرط نیست. (بیات، ۱۴۰۰: ۳۰۵) در قوانین مختلف ممنوعیت خسارت به اموال و همچنین اتلاف آنها را از جمله محیط زیست مورد تأکید قرار گرفته است. در ماده ۱ قانون به منظور حفظ و گسترش فضای سبز و اصلاح جلوگیری از قطع بی‌رویه درختان، قطع هر نوع درخت یا نابود کردن آن به هر طریق در معابر، میدان‌ها، بزرگراه‌ها، پارک‌ها، بوستان‌ها، باغات و نیز محل‌هایی که به تشخیص شورای اسلامی شهر، باغ شناخته شوند در محدوده حریم شهرها بدون اجازه شهرداری و رعایت ضوابط مربوطه ممنوع است. ضمانت اجرای کیفری و مدنی ماده یک در ماده چهار قانون حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۵۹ آورده شد. در ماده ۴ هم با تعیین مجازات و هم با جبران خسارت فضای سبز شهری را مورد حمایت قرار داده است «هر کس درختان موضوع ماده ۱ قانون گسترش فضای سبز را عالماً و عامداً و برخلاف قانون مذکور قطع یا موجبات از بین رفتن آنها را فراهم آورد، علاوه بر جبران خسارت وارده، حسب مورد به جزای نقدی از یک میلیون (۱۰۰۰۰۰۰) ریال تا ده میلیون (۱۰۰۰۰۰۰۰) ریال برای قطع هر درخت و در صورتی که قطع درخت بیش از سی اصله باشد به حبس تعزیری از شش ماه تا سه سال محکوم خواهد شد (اصلاحی مصوب ۲۰/۰۴/۱۳۸۸). هر چند ماده ۶ قانون موصوف به واسطه ماده ۴ که در سال ۱۳۸۸ تصویب شد نسخ گردید لکن تبصره ذیل آن به قوت خود باقی است. تبصره مذکور بیان می‌کند که «در صورتی که قطع درخت از طرف مالکین به نحوی باشد که باغی را از بین ببرد و از زمین آن به صورت تفکیک و خانه‌سازی استفاده کند، همه زمین به نفع شهرداری ضبط می‌شود و به مصرف خدمات عمومی شهر و محرومین می‌رسد. تبصره یک حکایت از جبران خسارت دارد که با توجه به گستردگی خسارت بیشتر شدت بیشتری را تبیین می‌کند و نافی مجازات‌های کیفری پیش‌بینی شده در ماده ۴ نمی‌باشد که در آن در حوزه مسئولیت مدنی ناشی از تخریب محیط زیست نیز مانند سایر موارد مسئولیت مدنی فعل زیانبار می‌تواند به صورت ایجابی و با ارتکاب فعل و یا به صورت سلبی و با ترک فعل بروز یابد. بنابراین همان گونه که بریدن درختان جنگل تخریب فضای سبز شهری و یا درختان باغات، فعل زیانبار محسوب می‌شود، از بین نبردن

گیاهان هرزی که باعث خشک شدن درختان جنگل می‌شوند نیز از جانب متولیان گرچه ترک فعل است اما زیانبار محسوب می‌شود و مسئولیت در پی خواهد داشت. با توجه به مفهومی که از محیط زیست شهری بیان شد، می‌توان گفت هر نوع فعل یا ترک فعلی که به آب یا زمین یا زیستگاه‌های طبیعی بشر (مرتع، جنگل، کوه باغات و درختان اطراف شهر و یا فضای سبز شهری و ...) خسارت وارد کند فعل زیانبار محسوب می‌شود (فهیمی، ۱۳۹۱: ۲۵۶). فعل زیانبار تخریب و اتلاف فضای سبز شهری می‌تواند توسط هر شخص حقیقی یا حقوقی صورت پذیرد (همان: ۱۶۸). مطابق ماده ۱ قانون حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۸۸ مجمع تشخیص مصلحت نظام: «به منظور حفظ و گسترش فضای سبز و جلوگیری از قطع بی‌رویه درختان، قطع هر نوع درخت یا نابود کردن آن به هر طریق در معابر، میدین، بزرگراه‌ها، بوستان‌ها، باغات و نیز محل‌هایی که به تشخیص شورای اسلامی شهر، باغ شناخته شوند در محدوده و حریم شهرها بدون اجازه شهرداری و رعایت ضوابط مربوط ممنوع است». لذا عبارت «جبران خسارت» در ماده ۴ از حیث ماهیت، مجازات محسوب نمی‌گردد و صدور حکم با جبران خسارت ناشی از جرم، جز در مواردی که مقنن به صدور چنین احکامی بدون تقدیم دادخواست تصریح نموده است با توجه به ماده ۱۵ قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ نیازمند تقدیم دادخواست است. بنا بر اقوال دیگر از سایر حقوقدانان، برای جبران خسارت قاضی می‌بایست نسبت به آن نفی یا اثبات تعیین تکلیف نماید و نمی‌تواند آن را به دادخواست منوط کند. اما در برخی جرایم جبران خسارت ذکر نشده که قانونگذار این موارد را تفکیک نموده است. به عبارتی، هدف قانون‌گذار در این گونه جرایم حمایت صرف از بزه دیده است و برای تسهیل در امور، جبران خسارت را ذکر نموده و در این گونه جرایم نیازی به تقدیم دادخواست نیست. لذا ماده ۱۴ قانون آئین دادرسی کیفری اعلام داشته شاکی می‌تواند جبران تمام ضرر و زیان‌های ناشی از جرم را مطالبه کند. بر اساس ماده ۱۵، شاکی باید دادخواست خود را ارائه کند و ماده ۱۷ نیز دادگاه را مکلف به صدور رای در خصوص دادخواست مدعی نموده است. قانون‌گذار به شاکی این اجازه را داده است که ضرر و زیان ناشی از جرم که ماهیت حقوقی دارد را با ارائه دادخواست مطالبه نماید؛ حال قانون‌گذار خود

حکم به جبران خسارت داده است پس به طریق اولی شاکی برای جبران خسارت خود نیازی به ارائه دادخواست ندارد. ارائه دادخواست برای جبران خسارت ناشی از جرم، منوط به مواردی است که جبران خسارت در مجازات قانونی درج نشده است. پس دادگاه باید برای جبران خسارت مندرج در ماده قانونی حکم مقتضی را بدهد و در صورتی که رسیدگی به جبران خسارت نیاز به تحقیقات بیشتر دارد، دادگاه وفق ماده ۱۷ قانون آیین دادرسی کیفری اقدام می نماید. ماده ۲۱۴ قانون مجازات اسلامی نیز به صورت عام بیان داشته مجرم باید خسارت وارده را جبران نماید، اما این ماده به صورت عام است و مواد ۱۴ و ۱۵ قانون آیین دادرسی کیفری آن را تخصیص زده است و برخی موارد نیز که قانونگذار خود جبران خسارت را به عنوان مجازات ذکر کرده است، حکم خاص محسوب می شود. گرچه جبران خسارت یک ماهیت حقوقی دارد و یک امر فنی است و گاهی نیاز به صدور قرار کارشناسی دارد؛ اما قانونگذار خود رأساً محکمه را ملزم به تعیین جبران خسارت به عنوان یک مجازات دانسته است (صورت جلسه نشست قضائی، کد نشست ۱۳۹۹-۷۳۷۲، برگزار شده توسط استان یزد/ شهر تفت، تاریخ، برگزاری ۱۸/۰۹/۱۳۹۸، موضوع نحوه جبران خسارت در محاکم کیفری)، لذا جرم مندرج در ماده ۴ از گونه جرائمی است که بدون اینکه نیاز به تقدیم دادخواست جداگانه باشد قاضی در حکم صادره باید جبران خسارت های وارده را هم مورد حکم قرار دهد؛ علاوه بر این، در قوانین دیگر به طور عام ورود خسارت و تخریب اموال دیگران ممنوع اعلام، فاعل زیان را مسئول پرداخت خسارت ها قلمداد نمود. قوانین دیگر هر چند مخاطب عام دارند لکن مخرب و متلف محیط زیست و فضای سبز شهری را نیز شامل می شود که از آن به مسئولیت مدنی تعبیر می کنیم؛ در همین رابطه، ماده اول قانون مسئولیت مدنی می گوید؛ هر کس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتي یا به هر حق دیگری که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می باشد. در این ماده به عبارت بدون مجوز قانونی اشاره شده یعنی اگر فعل با مجوز قانونی صورت پذیرد شخص مسئول خسارت ناشی از آن نیست. در اینجا منظور قانون

معنای وسیع کلمه است و شامل تمامی قوانین موضوعه، آیین‌نامه‌ها، دستورالعمل‌های اداری، دستور شفاهی پلیس و قواعد و مقررات عرفی می‌باشد (دالوند، ۱۳۸۶: ۲۱-۲۲) در قانون حفظ و گسترش فضای سبز شهری آمده است که «قطع بی‌رویه درختان، قطع هر نوع درخت و یا نابود کردن آن به هر طریق در معابر، میادین، بزرگراه‌ها، پارک‌ها، بوستان‌ها، باغات و نیز محل‌هایی که به تشخیص شورای اسلامی شهر، باغ شناخته شوند در محدوده و حریم شهرها بدون اجازه شهرداری و رعایت ضوابط مربوطه ممنوع است» که در ماده ۵ آیین‌نامه اجرایی درختان مجاز برای قطع و شرایط حاکم بر آنها آورده شد. و در غیرقانونی بودن فعل زیانبار، به ذات عمل توجه می‌شود که باید ذاتاً و نوعاً نامشروع باشد؛ بنابراین در مورد اتلاف که مبتنی بر تقصیر نیست، خود تلف کردن مال که از فعل نامشروع (غیرقانونی) سر می‌زند، موجب مسئولیت می‌شود هر چند که مستند به تقصیر فاعل نباشد (دالوند، ۱۳۸۶: ۲۱-۲۲) ماده دوم نیز می‌گوید: در موردی که عمل واردکننده زیان، موجب خسارت مادی یا معنوی زیان‌دیده شده باشد دادگاه پس از رسیدگی و ثبوت امر، او را به جبران خسارات مزبور محکوم می‌نماید و چنانچه عمل واردکننده زیان، موجب یکی از خسارات مزبور باشد دادگاه او را به جبران همان نوع خساراتی که وارد نموده محکوم خواهد نمود. موضوع مسئولیت مدنی مجازات مرتکب نیست بلکه جبران خسارت ناشی از فعل مرتکب استاز بیان مواد این قانون برمی‌آید که، هر جا که نقضی در اموال ایجاد شود یا منفعت مسلمی از دست برود یا به سلامت عواطف و حیثیت شخصی لطمه‌ای وارد آید، می‌گویند ضرری به بار آمده است (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۲۴۲-۲۴۳).

ج) رابطه سببیت

با توجه به ماده ۴ قانون، تبصره ۱ ماده ۶ و ماده ۵ آیین‌نامه اجرایی آن، رابطه سببیت برای نسبت دادن خسارت و تخریب موصوف به فاعل یا فاعلین آن ضرورت دارد که از آن به رابطه سببیت تعبیر می‌کنیم؛ در همین راستا، سومین رکن تحقق مسئولیت حقوقی رابطه سببیت است، بدین معنا که باید زیان وارده بر شخص متضرر ناشی از فعل زیانبار فاعل زیان باشد. رابطه سببیت فلسفی مدنظر نیست و منظور احراز رابطه سببیت عرفی است (کاتوزیان:

۱۶۵). در سبب و مسبب رابطه وجودی و عدمی بین آن‌ها وجود دارد. سببیت نیز نوعی ملازمه وجودی و عدمی بین دو امری است که ملزوم (مفعول) آن، سبب و لازم (فاعل) آن، مسبب نامیده می‌شود (دراب‌پور، ۱۳۸۷: ۱۴۷). برای تحقق مسئولیت باید بین ضرر و فعل زیانبار رابطه سببیت احراز شود. در مواردی که تقصیر شرط ایجاد مسئولیت نیست رابطه سببیت اهمیت بیشتری پیدا می‌کند و اثبات وجود آن دشوارتر می‌شود. برای اینکه حادثه‌ای سبب محسوب شود باید آن حادثه در زمره شرایط ضروری تحقق ضرر باشد، یعنی احراز شود که بدون آن، ضرر واقع نمی‌شد (دالوند، ۱۳۸۶: ۲۲-۲۴) لزوم برقراری رابطه سببیت بین فعل زیانبار و ضرر از آن جهت حایز اهمیت است که گاه اسباب متعددی در ورود ضرر دخالت دارند. چون اصولاً اثبات رابطه سببیت برعهده زیان دیده است، برای حمایت از فضایی سبز شهری اثبات این رابطه باید به نحوی باشد که با تقصیر فاعل فرض شود تا از آن طرف متهم زیان رسان موظف باشد خسارت بارنبودن عمل خود را اثبات کند تا از جبران خسارت معاف شود (انتظاری، ۱۳۹۴: ۲۶۰). همچنین با پذیرش «مسئولیت محض» به عنوان مبنای قابل قبول مسئولیت مدنی در خسارات زیست محیطی، نیازی به اثبات تقصیر زیان‌رساننده نیست و صرف اثبات ورود زیان بر خواهان وی را مستحق جبران خسارت می‌کند و این وظیفه خواننده است که ثابت کند مرتکب تقصیر نشده است. با توجه به ماهیت خسارات زیست محیطی امکان تعدد اسباب مختلف در بروز خسارتهای زیست محیطی زیاد است. لذا اگر چند نفر باعث ورود خسارت به فضای سبز شهری شوند، باید رفتار آنها را جهت تبیین مسئولیت بررسی نمود. برای تحقق این امر باید از قوانین موضوعه مدد گرفت، تا تعدد اسباب و نقش آنها تعیین شود. در ماده ۳۳۱ در باب تسبیب بیان شد که هرکس سبب تلف مالی بشود باید مثل یا قیمت آن را بدهد و اگر سبب نقص یا عیب آن شده باشد باید از عهده نقص قیمت آن برآید. این ماده با اصل چهلم قانون اساسی مرتبط است، زیرا اصل مذکور بیان می‌کند که «هیچ کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد». در مقام تبیین باید عنوان نمود که حقوق و آزادی‌های فردی باید به نوعی تفسیر شود که به حقوق و آزادی‌های دیگران لطمه وارد نشود (عمید زنجانی، ۱۳۸۷) در جایی که چند شخص باعث تلف شوند باید در

خصوص این‌که تلف مستن به رفتار یک و یا چند نفر هست و آیا هر دو مسئول هستند قانون مدنی تحت عنوان اجتماع سبب و مباشر به آن پرداخته است در ماده ۳۳۲ بیان گردید: «هر گاه یک نفر سبب تلف مالی را ایجاد کند و دیگری مباشر تلف شدن آن مال بشود، مباشر مسئول است نه مسبب، مگر این‌که سبب اقوی باشد به نحوی که عرفاً اتلاف مستند به او باشد». «سبب» چیزی است که در صورت فقدان مانع بر سر راه آن، باعث به وجود آمدن چیز دیگری می‌گردد (مددی، ۱۳۸۸). «تسبیب» یعنی به وجود آوردن سبب تلف یا نقص، نسبت به نفس یا مال غیر که ممکن است ازادی یا مبتنی بر تقصیر باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۷) در واقع آنچه را که باعث نابودی چیزی گردد و نتوان تلف را، به طور عادی و حقیقی به آن منتسب نمود تسبیب نام دارد (دیلمی، ۱۳۸۹) در صورت اثبات مداخله سبب و مباشر در وقوع حادثه به نحو تساوی ظاهر ماده ۳۳۲ قانون مدنی مباشر را مسئول می‌داند، اما با توجه به ماده ۵۲۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، بی‌تردید باید هر دو را به صورت مساوی ضامن دانست. اگر زیان صرفاً به مسبب مستند باشد فقط او ضامن است مانند این‌که مباشر دیوانه باشد و اگر به هر دو مستند باشد، اصولاً هر دو به نحو مساوی مسئولند، مگر این‌که اثبات شود تأثیر رفتار مباشر و سبب برابر نبوده که در این صورت، در هر یک به میزان تأثیر رفتارشان مسئولند. در موردی که مباشر ورود ضرر همانند وسیله است، مثل صغیر غیر ممیز، معجون، مکره، مأمور، مغرور (فریب‌خورده) و جاهل، سبب باید اقوی از مباشر دانست (نظریه سبب متعارف و اصلی) (قسمت اخیر ماده ۵۲۶ قانون مجازات اسلامی) (کاتوزیان، ۱۳۹۰: ۱۲۹). هر گاه چند نفر به صورت همزمان سبب خسارتی شوند (اسباب عرضی) هر یک به میزان تأثیر رفتارشان عهده‌دار خسارت خواهند بود (م ۵۲۶ ق م ۱)، ولی هر گاه دو سبب در زمان‌های مختلف در وقوع حادثه زیانبار دخالت داشته باشند (اسباب طولی)، اصولاً سبب مقدم در تأثیر ضامن محسوب می‌شود (م ۵۳۵ ق م ۱). ماده ۵۳۵ ناظر بر فرضی است که عمل هر دو مسبب عدوانی باشد، و گرنه در صورتی که عمل یکی عدوانی و عمل دیگری غیر عدوانی باشد، شخص متعدی ضامن است. مبنای پذیرش نظریه سبب مقدم در تأثیر این است که اگر اولین سبب نبود اساساً این خسارت ایجاد نمی‌شد؛ با وجود این، نظریه اخیر چندان منطقی نبوده و مشخص نیست که چرا باید بار

جبران تمام خسارت به نفر اول تحمیل شده و سایر مسببین از مسئولیت معاف شوند. به همین دلیل باید ماده ۵۳۵ را تفسیر محدود نمود؛ بنابراین اولاً اگر مسببان عمد در عمل داشته باشند همگی ضامن هستند و یا اگر سبب مقدم عمد نداشته باشد ولی سبب موخر عمد در ورود ضرر داشته باشد سبب موخر در تأثیر ضامن است. (ماده ۵۳۶) ثانیاً ماده ۵۳۵ ناظر به تعدد اسباب است ولی اگر دخالت عوامل زیان به صورت مباشرت و یا اجتماع سبب و مباشر باشد و زیان به همه عوامل نسبت داده شود، همگی ضامن هستند (۵۳۳) نظر به اینکه در نظام حقوقی ایران، اصل بر عدم تضامن است و مسئولیت تضامنی باید تصریح شود، بنابراین در خصوص مشارکت در جرم هر یک از شرکاء به نسبت مالی که برده است، مسئولیت مدنی دارد و چنانچه سهم هر یک از شرکاء جرم معلوم نباشد، به نسبت مساوی مسئول تلقی می گردند (م ۳۰۸) نظریه مشورتی ۷/۹۹/۲۸۹-۱۲/۳/۱۳۹۹) برخی معتقدند، در صورتی که مسبب حادثه معلوم نباشد ولی مسلم باشد، یک شخص نامعلوم از یک جمع معلوم و محدود بوده است (علم اجمالی به سبب حادثه)، در این صورت آن جمع مسئولیت تضامنی جهت جبران خسارت خواهند داشت (کاتوزیان: ۵۰) لیکن از ملاک قسمت اخیر ماده ۴۷۷ ق م ا چنین استنباط می شود که مسئولیت به نسبت مساوی میان آن جمع معلوم تقسیم می شود. در خصوص احراز رابطه سببیت در مسئولیت مدنی، حقوق موضوعه ایران، بیشتر با نظریه (سبب متعارف و اصلی) منطبق است (مستنبط از قسمت اخیر ماده ۳۳۲ قانون مدنی و ماده ۱۴ قانون مسئولیت مدنی و ماده ۵۲۶ مجازات اسلامی) در ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی آماده است؛ هر کس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتنی یا به هر حق دیگری که به موجب قانون برای افراد ایجاد گزیده لطمه ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می باشد. که بیان کننده مسئولیت مدنی می باشد. مسئولیت مدنی اتلاف و تسبیب اخص از ضمان قهری می باشد، زیرا یکی از ارکان تحقق مسئولیت مدنی ورود زیان است در حالیکه در تمام اسباب ضمان قهری، ورود زیان شرط نیست مانند استیفاء (ماده ۳۳۶ و ۳۳۷) بنابراین رابطه آنها عموم و خصوص مطلق است. مسئولیت ناشی از اتلاف، استثناء بر قاعده لزوم وجود تقصیر است (رأی

وحدت رویه ۱۳۹۴/۱۰/۲۹/۷۴۷ دیوان عالی کشور) (کاتوزیان، ۱۳۹۲: ۳۲). منظور قانونگذار از «عمداً» تقصیر عمدی است و مراد از «بی‌احتیاطی» تقصیر غیر عمدی است. تقصیر هنگامی عمدی می‌باشد که فعل یا ترک فعل به عمد و به قصد اضرار باشد اما در تقصیر غیر عمدی، فعل یا ترک فعل به عمد صورت گرفته اما قصد اضرار وجود ندارد، ملاک تشخیص تقصیر عمدی، «شخصی» و در تقصیر غیر عمدی، «نوعی» می‌باشد. و اگر زیان‌زننده شخص حقوقی باشد، چنانچه رابطه علیت بین رفتار «شخص حقوقی» و خسارت وارده شده احراز شود، دیه و خسارت قابل مطالبه خواهد بود (تبصره ۱۴ مجازات اسلامی) همچنین ماده دوم قانون مسئولیت مدنی از لزوم جبران خسارت صحبت می‌کند.

نتیجه گیری

قانونگذار با تدوین و توسعه قوانین و مقررات سعی در حمایت از فضای سبز شهری دارند. اهمیت صیانت و حفاظت از محیط زیست به حدی است که در قانون اساسی به آن اشاره شده است، زیرا حق بر فضای سبز شهری سالم و ایمن از حقوق مسلم و امول عمومی افراد جامعه می باشد که نمی تواند بیرون از دایره افکار قانونگذار باشد. حقوق موضوعه با تأسی از قانون اساسی به حمایت از محیط زیست و فضای سبز شهری پرداخته و تلاش نموده با تدوین و توسعه قانونی از فضای سبز شهری حمایت نماید. در قانون مدنی، قانون مجازات اسلامی و قانون مسئولیت مدنی به طور عام و قانون حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۵۹ به طور خاص به این مهم پرداخته شد. ضمانت اجرا حفاظت از محیط زیست و فضای سبز شهری به صورت مختلفی از قبیل؛ کیفری و مدنی مطرح است. در ضمانت کیفری برای مجرمان و متخلفان این عرصه مجازات هایی در نظر گرفته است، و در ضمانت مدنی موضوع جبران خسارت وارده بر محیط زیست و فضای سبز شهری مطرح است. قانونگذار برای حمایت از فضای سبز شهری در ماده ۴ قانون فضای سبز شهری از عبارت جبران خسارت استفاده نموده است. جبران خسارات در جایی موضوعیت دارد که خسارتی وارد و زبانی بر محیط زیست و فضای سبز شهری تحمیل شود. نتیجه آنکه برای تحقق مسئولیت حقوقی وجود ارکانی ضروری است که جمع آن به مسئولیت مدنی تعبیر می شود. در صورت فقدان یکی از ارکان که عبارتند از؛ ضرر، فعل زیانبار، رابطه سببیت تحقق مسئولیت قابل اثبات نیست. در حقوق موضوعه از جمله قانون مدنی و مسئولیت مدنی، ممنوعیت خسارت به اموال و همچنین اتلاف آنها را از جمله محیط زیست مورد تأکید قرار گرفته است. مسئولیت حقوقی ناشی از خسارت بر فضای سبز شهری بر اساس زیان زنده می تواند هم واجد جنبه عمومی باشد و هم جنبه خصوصی. گاهی زیان زنده و یا زیان دیده می تواند دولت باشد و گاهی شخص یا اشخاص حقوق خصوصی که بر حسب مورد دعوا یا خصوصی است و یا عمومی. با توجه به اینکه مبانی حقوقی و پذیرفته شده در حقوق موضوعه ایران نظریه تقصیر است، پس از احراز رابطه سببیت میان فعل یا ترک فعل و ورود زیان، متلف و فاعل زیان باید خسارت های وارده را جبران کند.

منابع

- آیید، محمد، (۱۴۰۲). *مبانی حقوقی مسئولیت ناشی از خسارات بر محیط زیست در حقوق ایران*، چهارمین کنفرانس بین‌المللی و هفتمین کنفرانس ملی صیانت از منابع طبیعی و محیط زیست به همراه پنجمین همایش ملی جنگل ایران.
- آیید، محمد (۱۴۰۲). *مبانی حقوقی مسئولیت ناشی از خسارات بر محیط زیست در حقوق ایران*، کنفرانس بین‌المللی صیانت از منابع طبیعی و محیط زیست.
- احمد دیلمی (۱۳۸۹). *حسن نیت در مسئولیت مدنی*. چاپ ۱. میزان، شماره فیش در پژوهشکده حقوق و قانون ایران: ۱۰۵۷۳۵۶.
- امامی، حسن (۱۳۸۳). *حقوق مدنی*، جلد اول، چاپ بیست و چهارم، انتشارات اسلامیه.
- انتظاری، علیرضا (۱۳۹۴). *مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست محیطی*، چاپ اول.
- بهرام سلطانی، کامبیز (۱۳۷۱). *مجموعه مباحث و روش‌های شهرسازی*، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی معماری ایرانی، تهران.
- بیات، فرهاد، بیات، شیرین (۱۴۰۰). *شرح جامع حقوق مدنی*، انتشارات ارشد، چاپ بیست و دوم.
- باریکلو، علیرضا (۱۳۹۴). *مسئولیت مدنی*، چاپ ۶، میزان.
- پاترینس ژوردن (۱۳۸۵). *اصول مسئولیت مدنی*، ترجمه و تحقیق مجید ادیب، چاپ دوم، میزان.
- جعفری لنگرودی محمدجعفر (۱۳۸۷). *اساس در قوانین مدنی (المدونه)*. چاپ اول. گنج دانش، شماره فیش در پژوهشکده حقوق و قانون ایران: ۱۴۴۰۶۲۸
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۸۵). *ترمیولوژی*، انتشارات گنج دانش، چاپ شانزدهم
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۷). *ترمیولوژی حقوق*، تهران، کتابخانه گنج دانش، چ دوازدهم.
- حکمت نیا، محمود (۱۳۸۶). *مسئولیت مدنی در فقه امامیه، (مبانی و ساختار)*، قم: دفتر تبلیغات اسلامی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
- دالوند، فضل‌الله (۱۳۸۶). *تقسیم مسئولیت مدنی*، اصفهان، انتشارات دادیار، چ اول.
- دراب‌پور، مهرباب (۱۳۸۷). *مسئولیت‌های خارج از قرارداد، پرداخت خسارت، استرداد عین و امتیازات*، تهران، مجد، چ اول.
- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۷). *لغتنامه دهخدا*، ج ۱۳، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ ۲، دانشگاه تهران.
- سعیدنیا، احمد (۱۳۷۹). *فضای سبز شهری*، کتاب سبز شهرداری (جلد نهم) مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهری، وزارت کشور.
- صفایی، سید حسین، رحیمی، حبیب‌الله، پیشین (۱۳۹۷). *مسئولیت مدنی الزامات خارج از قرارداد*، سمت.
- صادق، مددی (۱۳۸۸). *مسئولیت مدنی تولیدکنندگان و فروشندگان کالا*. میزان، شماره فیش در پژوهشکده

حقوق و قانون ایران: ۳۹۰۹۷۰۸.

عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۷۸). کلیات حقوق اساسی. چاپ سوم، مجلد، شماره فیش در پژوهشکده حقوق و قانون ایران: ۳۲۱۲۲۹۲.

فهیمی، عزیزاله (۱۳۹۱). مسئولیت مدنی ناشی از تخریب محیط زیست در فقه و حقوق ایران، چاپ اول، پژوهشگاه فرهنگ و علوم اسلامی.

قاسم‌زاده، سیدمرتضی (۱۳۸۷). الزام‌ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد، تهران، میزان، چ دوم.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۰). الزام‌های خارج از قرارداد، جلد اول، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دهم.

مجنونیان، هنریک (۱۳۷۴). مباحثی پیرامون پارک‌ها و فضای سبز تفریحگاه‌ها، سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهرداری تهران.

مظلوم‌زاد، سیدحسن، شمشیری، سجاد (۱۳۹۲). «بررسی قوانین حفاظت از باغات و فضای سبز موجود در شهرها»، سومین کنفرانس بین‌المللی برنامه‌ریزی و مدیریت محیط زیست، ۵ آذر

معاونت امور فنی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (۱۳۸۰). ضوابط طراحی فضای سبز شهری، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور

- Allahdadi, I. et al. (2007). The dictionary of environmental terminology. Tehran: Jihad Daneshgahi Publisher (In Persian).
- Hosseini, M. S. & Mohamadi, M. (2017). Analyzing human rights on the environment. Bi-quarterly Journal of Islamic Human Rights Studies, 6(12). 129-159 (In Persian).
- Ghasemi, N. (2012). Environmental criminal law. Tehran: Khorsandi Publisher (In Persian).
- Mashadi, A. (2013). The right to a healthy environment: The Iranian-French model. Tehran: Mizan Publisher (In Persian).
- Taghizadeh Ansari, M. (1997). Environmental Criminal Law. Tehran: Qomes Publisher (In Persian).